

Felső-Magyarország, Felvidék – a regionalitás változatai

ANIKÓ HAJDÚ
Upper Hungary, Southern Slovakia – Variants of Regionality

323.174(437.6)
316.347(437.6)

Keywords: Upper Hungary, Southern Slovakia, Slovensko, regional self-image, interpretation of space

Tanulmányunk a dualizmuskori magyar és szlovák köztudatban egyszerre „felvidékként”, Felső-Magyarországgként (Horniaky, Horná zem, Horné Uhorsko), a szlovák közbeszédben pedig a 18. század végétől egyre gyakrabban „Slovensko” megnevezéssel, a magyarban néha „tótság” néven jelölt terület sajátosságait vizsgálja. Ez utóbbi etnikai terméjelölésre Pechány Adolf reprezentatív munkájának egyik mondatát hozhatjuk fel példaként: „Télen és ünnepnapon az egész tótságon posztóból készült szoknyát viselnek.”¹ Az egymással nehezen összeegyeztethető magyar és szlovák nemzeti térségértelmezések a közös megnevezések ellenére gyakran egészen eltérő módon értelmezték a „felföldi” megyékből összeálló magyarországi „felsővidéket”, illetve a szlovák többségű etnikai régiót. Ennek fő oka az volt, hogy ezek az értelmezések a másik dominanciájának tagadására épültek és nemzetileg meghatározottak voltak. Éppen ezért az egész északnyugati és északkeleti rész közös megjelölésére kezdetben köznévi terméjelölésként használt „felvidék” és a szlovákok által lakott területek etnikai önmegnevezéseként kialakult Slovensko a magyar közigazgatási, történeti szóhasználatban, illetve szlovák területi önmeghatározásban alapvetően etnikai vagy etnizált régióként kezelte a statisztikai szakirodalomban „Duna bal parti” és a „Tisza jobb partinak” nevezett 16 vármegye területét.

Ebből adódóan mindkét fogalom már a 19. század második felében, de még inkább a 20. század elején erős ideológiai-politikai töltetet kapott. A fokozatosan tulajdonnévi pozícióba került és egyre gyakrabban nagy kezdőbetűvel írt „Felvidék” és „Slovensko” értelmezése egyik kulcskérdése lett a magyar nemzetállamról, illetve a szlovák nemzet-

1 A Habsburg Monarchia 1885 és 1901 között a német sorozattal párhuzamosan 396 füzetben magyarul is megjelentett leírása részletes képet adott a soknemzetiségű birodalom, s azon belül a Magyar Királyság egyes nagytájairól, tájegységeiről és népeiről. A reprezentatív munka 17. fejezetében Felső-Magyarország táji fejlődését György Aladár (1855–1905), a Magyar Néprajzi Társaság alelnöke, a szlovákság néprajzát, nyelvi-irodalmi fejlődését pedig Pechány Adolf (1859–1942), a Budapesten megjelent kormánypárti *Slovenské noviny* szerkesztője foglalta össze: A felső-magyarországi tótok. In *Az Osztrák–Magyar Monarchia...* Pechányról készült Zilizi Zoltán doktori disszertációja: Pechány Adolf és a szlovák–magyar együttélés 1880–1942. Budapest, ELTE, Történelemtudományok Doktori Iskola Művelődéstörténet Doktori Program, 2013. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/zilizizoltan/diss.pdf> (letöltés: 2016. június 22.)

építésről, valamint a dualizmus kori modernizációs, asszimilációs folyamatokról zajló vitáknak. Tanulmányunk kulcskérdése a két nemzet térségértelmezéseinek összevetése, a régióval kapcsolatos fogalomváltozatok tisztázása és annak körüljárása, hogy tekinthetünk-e meghatározott kritériumok alapján etnikai, kulturális, gazdasági, statisztikai régióként olyan területre, mely a történelem folyamán a mai Szlovákiával azonos területen 1918 előtt nem rendelkezett közjogi különállással.

1. A térséggel kapcsolatos fogalomváltozatok

A Felvidék (Horná zem), Felföld (Partes superiores, Horniaky), Felső-Magyarország (Hungariae superiores, Oberungarn, Horné Uhorsko) fogalmainak korszakonként változó használatával, illetve a szláv-szlovák etnikai terület (Sclavonia, Windenland, Slovákya, Slovensko) kifejezéssel kapcsolatosan számos forrás áll rendelkezésünkre, melyek objektív kritériumok alapján kijelölhető és leírható térstruktúráként határozzák meg a folyókkal, hegyekkel behatárolható területet.² A Czuczor–Fogarasi-féle szótár például a felföldet az Alföld ellentétéként határozza meg, értelmezésében „Általán valamely országnak, tartománynak azon része, mely magasabban fekszik; hegyes vidék. Különösen, Magyarországnak azon éjszaki vármegyéi, melyek a Kárpátok mentében fekszenek. Ellentéte: Alföld.” (Czuczor–Fogarasi 1862, 711. p.) A Magyar Néprajzi Lexikon már Felső-Magyarországgal hozza kapcsolatba, mint olyan tájfogalmat, amely „Mo. északi területeinek, az ún. Felső-Mo.-nak, szűkebben a magyar nyelvterület É-i, hegyvidéki területeinek megjelölésére” szolgált.³

A fogalmak földrajzi alapú kiterjesztett értelmezése, objektív térstruktúráként folyókkal, hegyekkel való lehatárolási kísérlete figyelhető meg György Aladár meghatározásában: „Felső-Magyarországnak vagy Felvidéknek nevezzük hazánknak azt a nagy éjszaki területét, mely a Duna dévényi kapujától fölkanarodva, korongszelet alakban éjszakra, majd keletre húzódik el egész az egykori Erdély éjszaknyugati széleig az ország éjszaki határa és a nagy Alföld között. Nyugati részén a határ déli vonala maga a Duna egész odáig, a hol hirtelen délre fordul; innen éjszakkéleti irányban a Mátra, Bükk és Hegyalja hegységek lábainál végződik a Felföld, s a Hegyaljától kezdve a felső Tisza mentén halad, mely kígyódzó szalagként fut éjszakkélet felé, csaknem mindenütt a hegység és síkság érintkező részeit mosva.” (Az *Osztrák–Magyar Monarchia...*) Az ezt a földrajzi alapú meghatározást tartalmazó kötet Felső-Magyarország részének tekinti Pozsony megyét, Komárom vidékét, a Vág-völgyi megyéket, a bányavidéket, a Mátra és a Bükk hegység környékét mint „Felső-Magyarország hegyvilágának legalsó déli csoportja”, Abaúj-Torna megyét, a Szepességét és Magas-Tátrát, Sáros megyét és az északkeleti Kárpátok vidékét. (Az *Osztrák–Magyar Monarchia...*)

2 Több etnográfus és történész is foglalkozott a fogalmak tisztázásával, lásd pl. Juhász 1988, 109. p.; Liszka 2009, 15–31. p.; Paládi Kovács 2003, 412. p.; Szarka 2008, 143–161. p., Török 1960, 216–219. p.

3 *Magyar néprajzi lexikon*. <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/2-209.html> (letöltés: 2014. június 10.)

Az idő előrehaladtával a tartalmi jelentések különbözősége ellenére a fogalmak egymásra tolódtak; az elnevezések változása már az újkortól nyomon követhető. Ekkor a különféle régiók köznyelvi és hivatalos megnevezése szorosan összefüggött a katonai terminológiával, így a hódoltság idején Felső-Magyarországnak nevezett terület a katonai közigazgatáshoz igazodott. A hódoltság idején a Magyar Királyság megmaradt északi megyéit két védelmi övezetre osztotta a bécsi hadi vezetés. Murány végvárától Szatmár erődjéig – igazodva a bányagazgatási adminisztrációhoz is – húzódott a felsőmagyarországi főkapitányság, valamint egyfajta dualista rendszer lévén az ezzel párhuzamos kassai kerületi kapitányság, mindkettő Kassa központtal. (Pálffy 1997.) Az északkeleti végvárrendszer olyan központi erődökkel és várakkal, mint Szatmár vagy Eger egyfelől a folyamatos kapcsolatot jelentette Erdély és a Magyar Királyság, illetve a Habsburg Monarchia között, másodsorban pedig épp az oszmán vazallus állam elleni „megegyezést elősegítő” hadjáratok és területvédelmi hadmozdulatok bázisát biztosította. A végvárrendszer hozományaként a budai vilajettől északkeletre és keletre elterülő, magyar kézben levő megyéket nevezték Felső-Magyarországnak, beleértve a Tiszántúlt is.⁴ A következő 13 vármegye tartozott ide: Gömör, Borsod, Abaúj, Zemplén, Sáros, Szepes, Torna, Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ugocsa, Ung, Heves-Külső-Szolnok. Erre a területre terjedt ki a Szepesi Kamara hatásköre is, szintén kassai központtal, így a katonai igazgatási megnevezés mellett Felső-Magyarország gazdasági és közigazgatási szempontból is elkülönült a felföld nyugati megyéitől.

Bár a Gömör és Szepes vármegyéktől nyugatra eső területek (elsősorban Bars, Hont, Nyitra és Zólyom vármegyék) bányagazgatási megnevezése alsó-magyarországi bányavidék,⁵ a katonai adminisztrációban (Pozsony, Trencsén, Turóc, Árva és Liptó vármegyékkel kiegészülve) bányavidéki végvidéki főkapitányságként, illetve ugyanezen megyéket felölelő ún. „dunáninnyi” kerületi főkapitányságként jelölik.⁶ Az itt húzódó végvárrendszer elsődleges feladata a felettebb jelentős bányavárosok és a cseh területek védelme volt. Északi és nyugati határa megegyezett a korabeli Magyar Királyság határaival. Nem ennyire egyértelmű a helyzet a déli határvonallal, ugyanis az itteni csalóközi és szigetközi vidék a magyarországi végvárrendszerben különleges státuszú Komárom erődjének, a dunai naszádos főkapitányság központjának volt az ellátmányi

-
- 4 Az 1560-as évek végén Lazarus von Schwendi felső-magyarországi főkapitány (1565–1568) javaslatára Szatmár központtal egy, a kassai főkapitányságnak alárendelt ún. tiszántúli főkapitányi körzetet hoztak létre, ami hadügyileg ugyan elősegítette az Erdély elleni védekezést, ám érdemben nem befolyásolta a terület Felső-Magyarország részeként való azonosítását. (Vö. Pálffy 2011, 154. p.)
  - 5 A bányagazgatásban tíz magyarországi bányakerület létezett, ezek egyike volt az alsó-magyarországi bányavidék, a Garam-völgy középrésze, vagyis Bars, Hont, Nyitra és Zólyom megye tartozott ide Kőrmöcbánya, Selmecebánya, Besztercebánya, Bakabánya, Ligetbánya, Újbánya, Bélabánya bányavárosokkal. A felső-magyarországi bányakerülethez tartoztak „1. Azon vidékek, mely kezdve Iglónál és Krompachnál, onnan a Hernádnak jobb oldalán Gömör és Sárosnak tart. 2. Aba-Uj, Zemplén és Borsod-megyéknek érctermő vidéke és 3. A Mátra hegysége”. (Wenzel 1880, 75. p.)
  - 6 Később érsekújvári, majd 1663 után Érsekújvárral szembeni főkapitányság. (Vö. Pálffy 1997.)

bázisa. Komárom Bécs védelmének egyik kulcspontja és a dunai flotta központja volt, így közvetlen az Udvari Haditanács irányítása alá tartozott.

A kora újkori magyar végvidékeknek, így az őket jelölő fogalmaknak sem voltak egyértelmű határai az oszmán hódoltság peremén. A folyamatos várháborúkkal és portyázásokkal teli, különféle békék és fegyverszünetek által definiált területváltozások gyakorta felülírták az Udvari Haditanács és végvidéki főkapitányok gondos aprólékos-sággal kidolgozott védelmi tervezeteit. Mivel Bécs főkapitányságokban, a helyi magyar hadvezetés pedig megyékben és várkörzetekben gondolkodott, a Felső-Magyarország mint a terület köznyelvi megnevezése nem követte e határváltozásokat, kivéve ha egy régió tartósan oszmán uralom alá került. Így például az 1552-es várháborúk során elfoglalt nógrádi és Hont vármegyei várak nem foglaltak bele az 1563-ban kialakult főkapitánysági (generalátusi) rendszerbe, míg Szatmár környéke a rövid erdélyi uralom alatt is természetesen a felső-magyarországi főkapitányság egyik kulcsterülete volt.

Felső-Magyarországról mint közigazgatásilag is különálló tartományról a kora újkorban Thököly Imre tiszavirág-életű fejedelemsége (1682–1685) idején beszélhetünk. Thököly és I. Lipót 1682. novemberi fegyverszünete értelmében a fejedelem néhány királyi vár és a bányaváros kivételével Erdélytől a Garam völgyéig a magyar kézen levő részek ura. Az így keletkezett vazallus állam beleillett az oszmán hódoltság kiterjesztésének tervezetébe, ugyanis a kuruc fejedelem révén olyan területek igazgatása felett lett befolyásuk, melyek sosem tartoztak a portához. Isztambul szemszögéből a korábbi felső-magyarországi főkapitányság egy időre Közép-Magyarország (Orta Madzsar), Thököly pedig a „magyarországi részek ura”, Felső-Magyarország fejedelme lett.⁷

A Rákóczi-szabadságharc idején a már visszafoglalt magyar területekkel egyetemben az országot öt főkapitányságra osztották fel (1706). A korábbi bécsi szervezésű bányavidéki főkapitányságot felváltotta az érsekújvári, a felső-magyarországit pedig a kassai, immár a Tiszántúl nélkül, ahol Szatmár központtal egy teljes értékű új kapitányságot alkottak. Míg korábban a bányagazgatási adminisztrációhoz igazodó módon a bányavidéki főkapitányság területének alternatív megjelölése volt Alsó-Magyarország, addig a Rákóczi-féle hadi szervezet a győri és kanizsai végek egyesítésével létrejövő központot nevezte el alsó-magyarországi főkapitányságnak. (Vö. Márki.)

A török hódítás végeztével a magyar területek főkapitánysági rendszere elvesztette jelentőségét és átadta a helyét az állandó hadsereg és főhadparancsnokságok intézményének. I. Lipót hivatalsszervezete a 18. században egységesítette a katonai igazgatási struktúrát és 1740-ben Magyarország egész területén létrehozta a magyarországi főhadparancsnokságot (*General Commando für Hungarn*) kezdetben Pozsony, majd 1784-től Buda központtal. (Böhm 1976.)

A 19. századi szóhasználatban gyakran keveredett a felvidék, felföld, Felső-Magyarország elnevezés. Bár a felföldi területeket egyre gyakrabban nevezték felvidéknek, a fogalom konzekvens használata csupán a század második felében alakult ki. Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezésében például a szóhasználat szorosan kapcso-

7 A magyarországi részek ura megnevezést használta Szilágyi (*A magyar nemzet története*) míg a Felső-Magyarország fejedelme megnevezéssel találkozunk pl. Varga J. 2002, 208–215. p. munkájában.

lódott az 1848–49-es szabadságharc idején kialakult katonai adminisztrációhoz, melynek megfelelően az északnyugati megyéket többnyire bányavidékként, a keletieket Felső-Magyarországgként jelölték. Külön említést érdemelnek a felvidéki területekre kiküldött kormánybiztosok. A régió legjelentősebb tisztviselői Szemere Bertalan felsőmagyarországi és Beniczky Lajos bányavidéki teljhatalmú kormánybiztosok voltak. Feladataik a katonai igazgatási, gazdasági és közigazgatási ügyeken felül – alkotmánybiztosaikon keresztül – kiterjedtek a hadiipar felügyeletére, az újoncoszás biztosítására, a nemzetiségi mozgalmak kordában tartására és a működési területük védelmének megszervezésére is. Mivel a felvidéki megyék rendkívüli ipari jelentőségük ellenére végig a szabadságharc mellékhadászinterei maradtak, folyamatos birtoklásuk sem a császári, sem a magyar vezetésnek nem sikerült. A kis létszámú, gyakran gerilla-hadviselést folytató csapatok állandó harcai megnehezítették bármiféle stabil rendszer kiépítését, így mind a hadszervezési, mind a közigazgatási hatáskörök határai csak elméletiek voltak.

A szlovákok által lakott megyék megjelölésére szolgáló felvidék fogalom a század második felében mind gyakrabban jelent meg a kormány nemzetiségi politikájában. A reformkori és a dualizmuskori magyar politikusok által sokszor „pánszlávizmus”-nak tekintett szlovák nemzeti mozgalommal szembeni hadakozás olyannyira meghatározó elemévé vált a szlovákkérdés kezelésének, hogy valamennyi szlovák dominanciájú megye a kormány gyanakvásának célkeresztjébe került.⁸ A Tisza Kálmán miniszterelnöksége idején megalapozott felvidéki politika a Szapáry-, majd a Bánffy-kormány idején mind jobban kiteljesedett, a régióval kapcsolatos negatív közhangulatot pedig tovább fokozták a Grünwald Béla, Kőrösy József és Beksics Gusztáv által a felföldi szlovák megyékről írt helyzetjelentések, melyek sorra a szlovák térhódítás veszélyeire hívták fel a figyelmet. A 19. századi kormányzati nemzetiségpolitika árnyékában állandósult felvidék fogalom tehát már egy politikai programokban is szereplő régiót takar.

2. Magyar „felvidék” versus szlovák „Slovensko”

2.1. Magyar térértelmezések a 19. században

A 19. században a magyar nemzetépítési stratégiák az etnikai realitás ellenére magyar régióként és potenciális asszimilációs térként tekintettek a Felvidéknek nevezett felsőmagyarországi régióra. A korabeli asszimilációs politika alapvetéseit legkifejezőbben összefoglaló, Grünwald Béla Zólyom megyei alispán által írt „A felvidék. Politikai tanulmány” c. röpiratban meghatározott magyar szempontú „felvidék” fogalom térelemzése azonban részben átfedésben volt a szlovákság etnikai alapozású „Slovenské okolie” (szlovák vidék), illetve „Slovensko” térinterpretációjával.

⁸ A pánszlávizmus gondolata már a 16. században felvetődött; egy olyan politikai, kulturális és társadalmi mozgalmat jelölt, melynek célja a szláv népek egységének megteremtése. A 19. században azonban a fogalom összemosódott a szlovák nemzeti mozgalommal és tkp. ellenérvként szolgált a magyar politika számára a szlovák törekvésekkel szemben.

Mindkét megközelítés kizárólag nemzeti térben gondolkodott. Mivel Grünwald a felvidék termegjelölést az asszimiláció színhelyét jelentő felső-magyarországi megyék megjelölésére használta, a fogalom azonnal ellenérzést váltott ki a szlovákság körében, s negatív töltetet kapott a korábban szintén használt Felföld, Felső-Magyarországgal szemben. A párhuzamos területértelmezések és a dualizmus idején a fokozatosan domináns termegjelölés és tulajdonnévvé vált Felvidék magyarosításával kapcsolatos elképzelések vezettek oda, hogy a 19–20. századi fogalomváltozások miatt a kifejezés a szlovák–magyar közös múltkeresés kényes kérdésévé vált.

Grünwald Béla 1878-ban megjelent röpiratával a magyar „felvidék” és a vele kapcsolatos asszimilációs tervek programadóivá vált.⁹ Munkája az elméleti jellegű fejtegetésen túllépve az ország északi, szlovákok által lakott, korábban kevés figyelmet kapott területére hívta fel a figyelmet. Grünwald abból indult ki, hogy a Felvidék 16 megyéjének 2 633 000 lakosából 1 820 000 szlovák, ami szerinte a nagy szláv forrongás időszakában komoly veszélyt jelenthet az országra nézve, ezért úgy kell a közel kétmillió nemzethű szlovákot kiszakítani a szlávásgból, hogy hű állampolgárai maradjanak az országnak és fölénybe juttathassák az ország magyarságát a nemzetiségekkel szemben.

A magyar nemzet felsőbbrendűségéből kiindulva vázolta fel a szlovák Felvidék magyarosításának tervét; meggyőződése volt, hogy „ha a tót magyarrá lesz, emelkedik, ha a magyar tóttá, süllyed”. (Grünwald 1878, 162. p.) Élesen bírálta az 1868-as nemzetiségi törvényt, mert az lehetővé tette, hogy a nemzetiségek saját tanyelvű népiskolákat állítsanak fel. Nem támogatta azonban a felekezeti iskolák államosítását, mert úgy vélte, magyarul tudás helyett hazafiasságra kell az elemi iskola tanulóit tanítani. (Vö. Vesztróczy 2006, 186. p.) Az asszimilációt elsősorban a szlovák értelmiség körében tartotta célravezetőnek, ezért is javasolta korábban a három szlovák gimnázium bezárását. A magyarosítás fő eszközeül a középiskolát jelölte meg, ami „olyan, mint egy nagy gép, melynek egyik végébe százanként rakják bele a tót fiúkat s a másik végén magyar emberek jönnek ki”. (Grünwald 1878, 140. p.) A tanulmány óriási felháborodást váltott ki, a szlovák értelmiség és valamennyi magyarországi nemzetiség képviselőiben Michal Mudroň válaszolt azonos című vitairatával s cáfolta, bírálta annak minden lényegi állítását.

Grünwaldhoz hasonlóan Kőrösy József munkáiban is találkozunk a szlovákosodó Felvidék rémképével. A *Felvidék eltótosodása. Nemzetiségi tanulmányok* című munkájában a megyéket sorra véve írta le a szlovákosodás mértékét és mutatott rá arra a „nemzet életét veszélyeztető komoly baj”-ra, hogy nem csupán a megyék magyar falvai szlovákosodnak, hanem a korábban szlovák falvak „államellenes pánszláv jelleget öltöttek”. (Kőrösy 1898, 18. p.) A Grünwald és Kőrösy által felvázolt „veszélyt” felismerve kezdte tevékenységét 1884-ben a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület, melynek célja „az Árva-, Bars-, Hont-, Liptó-, Nógrád-, Nyitra-, Pozsony-, Trencsén-, Turóc- és

⁹ Grünwald Béla nemzetiségpolitikai programjáról bővebben lásd: Ablonczy 2000, 65–67. p. Grünwald a nemzetiségekkel s a magyar nemzetiség folyamatos térvesztésével kapcsolatos nézeteit már 1872-ben, a *Felsőmagyarországi levelek a magyar nemzetiséghez* című cikksorozatában is kifejtette. (Grünwald 1872.)

Zólyom-megyék, valamint Pozsony és Selmecebánya-Bélabánya sz. kir. városok területén élő, nem-magyar ajku lakosságot magyar szellemben fentartani és nevelni, s a magyar nyelvnek mint az állam nyelvének ismeretét terjeszteni”. (A *Felvidéki magyar közművelődési...* 1884, 1. p.)

A 19. századi magyar történetírásra jellemző volt, hogy az etnikailag vegyes térként felfogható északi területeket magyar térként értelmezte. A jelenség tetten érhető például a Borovszky Samu által összeállított monográfiásorozat a térséggel kapcsolatos néhány leírásában is. A sorozathoz hasonlóan a magyar dominancia burkolt megjelenésével találkozunk a Rudolf trónörökös főherceg javaslatára a századfordulón (1886–1901) összeállított 21 kötetes népszerűsítő, *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* című sorozatban is, melynek 15. és 18. kötete mutatja be Felső-Magyarországot.

A már idézett György Aladár próbálta azt az érzetet kelteni, mintha a Felvidék magyar tér lenne, melyen belül a szlovák megyék jelentős települései is magyar és német lakossággal bírnak: „A Felföldön a magyar és a német elemé az elsőség. De vannak egyes megyék, melyek népességének a többsége tótajkú, ilyenek: Árva, Liptó, Trencsén, Turócz és Zólyom; azonban ezek aránylag kis területűek, s Árva és Liptó kivételével olyanok, melyeknek nevezetesebb helyeit magyarok és németek lakják.” (György 1885–1902.)

Hozzá hasonlóan járt el a kötet a szlovákok néprajzát és kultúráját bemutató, „A felső-magyarországi tótok” című fejezetének írója, Pechány Adolf is. A Felvidék néprajzi tarkaságát nem csupán az etnikai sokszínűség tényének leírásával próbálta bizonyítani, hanem kiemelte a szlovák néptörzs községenként változó tipikus vonásait is, jelezve, hogy ezek más népek esetében rendszerint egész néptörzsekre jellemzőek szoktak lenni. (Pechány 1885–1902.)

2.2. Szlovák térértelmezések a 19. században

A szlovák historiográfia a magyar Felvidék értelmezéssel szemben leggyakrabban a mai államjogi helyzetet vetíti vissza, figyelmen kívül hagyva a 19. századi szlovák „Slovensko”-értelmezéseket is, melyek nem voltak azonosak a mai Szlovákia határával. A korabeli szlovák térértelmezések ugyanis a Monarchia felbomlásáig az etnikai realitásokra épültek. A szlovák elit által Slovenskóként (azaz a felső-magyarországi megyék egybefüggő szlovák többségű részeként) meghatározott terület a 19. században jelent meg az északi megyék szlovákságának ön- és térértelmezésében, mintegy a nyelvi különállás tudatosításával párhuzamosan. František Bokes¹⁰ mindezt a közös múlt és

10 František Bokes (1906–1968) 1943-tól a Szlovák Tudományok és Művészetek Akadémiája Földrajzi Intézetének (Zemepisný ústav Slovenskej akadémie vied a umení), majd később a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének (Historický ústav Slovenskej akadémie vied) munkatársa volt. Fő kutatási területe a szlovákság 19. századi története és a műemlékek földrajza volt. Több műve jelent meg a szlovák térértelmezésekről (*Slovenský životný priestor v minulosti a dnes*. Bratislava, Čas, 1943, 151 p.; *Vývin predstáv o slovenskom území v 19. storočí*. Martin, Matica slovenská, 1945, 143 p.), ő gyűjtötte össze és dolgozta fel a szlovák nemzeti mozgalommal kapcsolatos dokumentumokat (*Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914*. Bratislava, SAV, 1962, 1965, 473, 496 p.; *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1885–1901*. Bratislava, SAV, 1972, 589 p.)

kultúra felismerése, valamint a lakóterülethez való erős kötődés mellett az egyre erősödő magyarosítással mint a folyamatot erőteljesen felerősítő külső hatással magyarázza, ami erősítette a nemzeti szuverenitáson alapuló szlovák követeléseket. (Bokes 1944, 66–67. p.)

A szlovák térrel kapcsolatos első elképzelések, melyeket kezdetben a főként nemzeti-ségi szerzők által készített etnikai térképek jelenítettek meg, kizárólag a régió szlovák őslakosságú megyéit érintették. Céljuk nem a területi különállás, csupán a szlovák régió elismerésének kivívása volt. Az első etnikai térképet Korabinszky János készítette 1791-ben, majd ezt követte Ján Čaplovič – vagy ahogy magát gyakran magyarul nevezte, Csaplovics János – 1821-ben közzétett térképe, mely a megrajzolt etnikai térségen belül éles vonalakkal határolta el a nemzetiségi területeket a magyarlakta területektől. A szlovák régió északi és nyugati határai azonosak voltak a Magyar Királyság határaitól, a keleti határ a Bártfa–Tapolyhanusfalva–Tőketerebes vonal mentén haladt, kihagyva a szlovák etnikai térből Zemplén megye ruszin–szlovák, ún. szoták népességét. A déli határ Kassa, Rozsnyó és a gömöri vár alatt húzódott, majd Tornalját nem érintve folytatódott Rimaszombattól a Losonc–Szécsény–Balassagyarmat vonalon. Léva fölött Verebély, Vágsellye és a Kis-Duna irányát követve jutott el Pozsonyig. Čaplovič az így meghatározott szlovák etnikai téren belül külön jelölte a német nyelvszigeteket. (Bokes 1944, 70. p.)

A politikai céloktól mentes Čaplovič-féle térképpel szemben Pavol Jozef Šafárik 1842-ben készült térképe már tudományos igényesség nélkül húzta meg azt a túlzott követelésekre utaló etnikai határvonalat, amely később Trianonban országhatárrá vált. A Šafárik-féle szlovák tér 15 megyét foglalt magába, melyek közül teljesen szlováknak jelölte Trencsén, Turóc, Árva, Liptó és Zólyom megyét, többségében szlováknak Nyitra, Szepes, Sáros, Bars, Zemplén, Gömör és Hont megyét. Pozsony, Nógrád és Abaúj megyében a szlovák etnikum kisebbségben volt. Az általa meghatározott szlovák terület tulajdonképpen megegyezett az ún. grünwaldi Felvidék területével és megfelelő alapot szolgáltatott a szlovák nemzeti mozgalom követeléseinek, melyekben az etnikai elhatárolás mellett a negyvenes évektől a földrajzi delimitáció gondolata is megjelent.

A 19. század első felének nyelvtörvényeire és nyelvi harcaira való reakcióként a szlovák nemzeti mozgalom a negyvenes években közjogi programokat dolgozott ki. Az első, 1848-ban készült programban a nép körében Vyšné okolie (Felső vidék) vagy Horný kraj Uhorský (Felső-Magyarországi kerület) néven emlegetett szlovák régió néprajzi határának kijelölését kérték. A *Žiadosti slovenského národa* (A szlovák nemzet kívánságai) nevű dokumentumban fogalmazták meg a szlovákok először, hogy feleszméltek a kilencszáz esztendő álomból és magukat ősi nemzetnek érzik. Erre és a nemzeteket megillető egyenjogúságra hivatkozva kérelmezték a szlovák megyékben a szlovák hivatalos nyelv bevezetését, de területi különállásról a programban még nem volt szó. Törekvésük azonban a magyar kormány merev elzárkózásába ütközött.¹¹

Tényleges területi igényről, vagyis a Szlovák Nagyfejedelemség (Slovenské vojvodstvo) létrehozásáról először a Szlovák Nemzeti Tanács 1849. márciusi felségfolyamodványában esett szó. Hivatkozási alapul a szlovák etnikai terület köznap nyelv- etnikai rea-

11 A *Žiadosti slovenského národa* (A szlovák nemzet kívánságai) szövegét közli: Rapant 1937, 202. p.; magyar nyelven: Pajkossy 2006, 264–267. p.

litása szolgált. Az időközben kibocsátott oktrojált alkotmány miatt azonban a szlovák küldöttség módosította a folyamodvány szövegét, így az Emlékirat a szlovákkérdés megoldási módokról már nem tartalmazta a Szlovák Nagyfejedelemség iránti igényt.

A szlovák önmeghatározás szempontjából kulcsfontosságú volt az 1861. év. A turóc-szentmártoni memorandum a szlovák nemzeti terület kijelölését tartalmazta a „mi ezt az államot csak annyira ismerjük el, amennyire mi elismerésre találunk benne” elv alapján.¹² Az indoklás a következő volt: „Szükséges, hogy nemzetünk individualitása azon területen, melyet az mint egy szakadatlan tömeg valósággal elfoglal, egy, a megyék határainak nemzetiség szerinti kikerekítésével alakítandó felső-magyarországi szláv kerületben [Hornouhorské slovenské okolie] elismerve s személyesítve legyen.” (Pajkossy 2006, 425. p.) Az etnikailag osztott megyék (Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Gömör, Torna, Abaúj, Zemplén) esetében vagy az új megyék kialakítását, vagy a határos szláv megyékhez csatolást tekintette opciónak. Az elutasított memorandum után módosított és 1861. december 12-én az uralkodónak átadott újabb memorandum már kizárólag a szlovák megyéket és az etnikailag osztott megyék szlovák területeit jelölte a Besztercebánya központú szlovák kerület részének. František Bokes értékelése szerint a bécsi memorandumban foglaltak voltak azok a maximális elvárások, melyeket a szlovákok a Magyar Királyság keretein belül nyilvánosan is vállalni tudtak. (Vö. Bokes 1944, 102. p.)

1861 után a Slovenské Okolie földrajzi fogalomná vált. A későbbi elképzelések a Magyarország szerves részét képező szlovák régió, szlovák térség kijelölésére épültek. Az ekkor születő elnevezésekben (Hornouhorský slovenský dištrikt, Horné vidieky slovenské, Hornouhorské slovenské okolie) is jelölték, hogy az igényelt térség Felső-Magyarországon/Felföldön található. A földrajzi határ megvonására két jelentősebb kísérlet történt Dionýz Štúr és Jozef Hložanský jóvoltából, de mindkettő megkésétt és a realitástól távol álló elképzelés volt.

A Dionýz Štúr által 1848-ban elképzelt Slovensko területe például a délen természetes határt képező Duna és Tisza vonaltól a Beszkidekig húzódott, vagyis lefedte a Nagymorva Birodalom szlováknak (!) vélt területét. Jozef Hložanský Slovensko-értelmezése pedig abból indult ki, hogy megőrizhető a Magyar Királyság földrajzi egysége, amennyiben az ország mint legfőbb egység alsóbb szintű földrajzi egységekre bomlana, melyek alárendelődnének a fő egységnek, ezáltal is fenntartva Magyarország integritását. A Magyar Királyságot négy provinciára osztotta: Pannónia, melynek fővárosa Belgrád vagy Újvidék, Erdély, Horvátország Zágráb fővárossal és a Biele Uhorsko (Fehér Magyarország) nevet viselő szlovák régió Nyitra fővárossal. „Fehér Magyarország” meg egyezett az ún. „történeti Szlovákiával”, vagyis Morva folyótól a Tisza alatti területekig és a Kárpátoktól a Duna alatti területekig terjedt. Az etnikai tér ilyen nagymértékű kiterjesztését Hložanský gazdasági és alapvető létérdekekkel indokolta. Az így értelmezett Slovensko 60 000 km² területet foglalt magába 3 000 000 lakossal. (Bővebben I. Bokes 1944, 107–110. p.)

12 „Uhorsko pre nás len natoľko jestvuje, nakoľko my v ňom existujeme, len natoľko ho uznávame, nakoľko my v ňom uznanlivosti nachádzame.” (Mesároš 1970, 12. p.) Az idézett magyar fordítást a *Magyar Katolikus Lexikon* közli.

A szlovák etnikai tér kijelölésének gondolata a korabeli szlovák tudományos munkákban is helyet kapott. Július Botto 1906-ban a szlovák nemzettudat kialakulásának történetét leíró munkájában következetesen Slovenskónak nevezte az államalapítás óta a történelmi Magyarország részét képező, szlovákok által lakott területet. (Botto 1906, 263. p.) Ján Lajčiak szociológiai összefoglaló munkában elemezte a szlovák kultúra fejlődését, a szlovák térség társadalmi és gazdasági viszonyait. A szlovákok lakta régiót egy olyan megbonthatatlan területként írta le, melynek egységét többé semmiféle asszimilációs törekvés nem kezdheti meg, mert a nép már elérte a nemzeti ébredésnek az ellenálláshoz szükséges fokát.¹³

3. A „Felvidék” regionális megközelítése

A történeti, földrajzi, gazdasági, etnikai, közigazgatási, kulturális stb. régió fogalmat az egyes érintett tudományterületek más-más módon definiálják. Míg a földrajztudomány társadalmi-gazdasági terület egységként, a jog az intézményesült irányítási funkcióval kapcsolatba hozható területként tekint a régióra, a szociológia sokkal inkább az etnikai-kulturális összetartozásra, az adott területen élő népesség által való azonosulásra helyezi a fő hangsúlyt. A történettudomány mindjobban hajlik a jellegadó sajátosságok szerinti szerveződés elfogadására; ennek megfelelően kulturális, gazdasági, etnikai alapon is kijelölhetőnek tartja, de alapvetően értelmezési fogalomként kezeli a régiókat. Mindez összhangban van Pierre Bourdieu elméletével, miszerint a régiók léte leginkább a központtól való gazdasági és társadalmi távolsággal bizonyítható, vagyis a régió a központtal, a fővárossal, a kormányzattal szembeni önmeghatározás során válik látathatóvá. (Vö. Bourdieu 1985, 7–22. p.)

Bár a Felvidéken olyan szintű kulturális és térbeli kohézió nem alakult ki, hogy a külön rendi irányítással, belső közigazgatási rendszerrel, vallási és kulturális jogokkal, hadsereggel, ugyanakkor külön belső tájegységekkel és földrajzi kiségiókkal rendelkező Erdéllyel összehasonlítható különálló egységként kezelhessük, mégis maguk a történeti folyamatok bizonyítják a régió különböző sajátosságainak megjelenését. A hódoltsági idők törökellenes főkapitányságai, a szepesi kamarához tartozó felső- és alsó-magyarországi bányakerületek, s megannyi más osztrák kerületi, tankerületi felosztás során a „felvidéki” térségi szempontok éppúgy megjelentek, mint a dualizmus kori magyar kormányzati politika „pánszlávellenes”, kivándorlásellenes vagy éppen mezőgazdasági segélyezést szolgáló „felvidéki” akcióiban. A szlovák kulturális és területi autonómia törekvések, az elkülönülési vágy felerősítették a térség etnikai sajátosságait és sajátos színt adtak a felvidéki regionalizálódásnak.

A terület regionális megközelítésének lehetősége napjainkban is foglalkoztatja a kutatókat. Katus László honosította meg a magyar történetírásban a 19. század második felére vonatkoztatva a felső-magyarországi szlovák régió kifejezést, ami a hét szlovák többségű, a magyar–szlovák nyelvhatártól északra fekvő (Árva, Liptó, Sáros, Szepes, Trencsén, Turóc, Zólyom) és a magyar–szlovák nyelvhatár által metszett, északi

¹³ Lajčiak 2007, 173. p. Az először 1912-ben megjelent munkát 1989 után kétszer is kiadták, ami jól jelzi, hogy a 20. század eleji reális szlovák önkép iránt ma megint fokozott az igény.

felében szlovák többségű (Abaúj-Torna, Bars, Gömör, Hont, Nógrád, Nyitra, Pozsony, Zemplén, Ung) megyéket takarja. (L. a következő munkákat: Katus 1966; Uő. 1987, 17–28. p.) Az ő értelmezéséből kiindulva határozta meg a felső-magyarországi régiót Szarka László a szlovák nemzeti fejlődés és a magyar kormányzati nemzetiségi politika szembenállásának olyan sajátos konfliktusterületeként, ahol a városokban, illetve az etnikai kontaktuszónákban termékeny interkulturális viszonyok és együttélési formák alakultak ki, ugyanakkor a kulturális-oktatási szférában erőteljes asszimilációs folyamatok kaptak lábra.¹⁴

Bár a felső-magyarországi szlovák régió közjogi értelemben nem létezett, regionális különbözősége az ország többi területétől nem csupán etnikai megalapozottságú. Nagy Mariann a magyar mezőgazdaság regionális szerkezetét vizsgálva a statisztikai szakirodalomban¹⁵ használt folyók szerinti elhatárolás szerint a Duna bal parti és a Tisza jobb parti megyék régiófogalmát és annak Fodor Ferenc által részletesen kidolgozott gazdasági regionalizációs beosztását tekinti a felső-magyarországi regionális különfejlődés értelmezésében megkerülhetetlen kiindulópontnak. (Nagy 2003, 460. p.)

A Magyarország történeti földrajzát kutató Beluszky Pál a gazdasági önfejlődésből fakadó regionalizmus felől megközelítve ugyancsak a történelmi Magyarországon belül alakuló régiókezdemenynek tekinti az általa Felvidéknek nevezett területet. Az ő értelmezésében a modernizáció mértéke alapján a kilenc magyarországi régió közül három alkotja a Felvidéket: Nyugat-Felvidék (Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Zólyom), Közép-Felvidék (Turóc, Liptó, Szepes, Gömör és Kishont, Abaúj-Torna), Északkelet-Felvidék (Trencsén, Árva, Szepes, Sáros, Zemplén). (Beluszky 2005, 38–40. p.) Tóth József szerint a Felvidék egyike volt a regionális fejlődés azon magterületeinek, „melyekből zavartalan fejlődés esetén minden bizonnyal definitív régiók alakulhattak volna ki”. (Tóth 1997, 223. p.)

A terület regionális jellegét Paládi-Kovács Attila azokban a néprajzi vonásokban látja, melyek szerinte mindig is a felföld jellemzői voltak. Olyan kulturális térként tekint a régióra, melyet az archaizmusok továbbélése, a töretlen feudális fejlődés, konzervatív szellemiség, valamint a magyar–szlovák kulturális kölcsönhatás különböztetett meg a Magyar Királyság többi régiójától. (Paládi Kovács 2003, 21–56. p.)

Az ily módon körülhatárolható Felső-Magyarországon a megyével szemben a városok töltötték be a térszervező funkciót. Az ún. nyugati Felvidék vármegyéi (Pozsony, Nyitra, Trencsén, Bars, részben Árva, Turóc, Liptó, Hont és Zólyom megye) a nyugati határszélen fekvő Pozsony vonzókörzetébe tartoztak. A város Győrrel és Sopronnal

14 A kontaktzóna fogalmat Gunda Béla honosította meg a magyar néprajzi szakirodalomban, majd Paládi Kovács Attila is rendszeressé tette használatát. Keményfi Róbert a kontaktzóna fogalmat mint a kulturális és etnikai határok merev felfogásával szemben álló, folyamatosan változó határovezetek megjelölését használja. Egy olyan sávot ért alatta, „ahol a két, egymással határos nyelvterület, népterület vagy kulturális terület nyelvi, népi, kulturális kölcsönhatásai különösen erősek”. (Keményfi 1994, 13–22. p. Uő. 1998, 296. p. Bővebben lásd: Keményfi 2002, 238. p. Uő. 2004, 351. p.) A témával kapcsolatban az első irányadó munka: Paládi Kovács 1984, 61–73. p.; Pozsony 2012–2013, 571–580. p.

15 A Keleti Károly által meghatározott statisztikai régiók: a Duna bal partja, a Tisza jobb partja, a Duna jobb partja, a Duna–Tisza köze, a Tisza bal partja, Horvátország, a Tisza–Maros köze, Erdély.

nem tudott versenybe szállni, ezért a Dunától délre fekvő területekre nem volt jelentősebb hatással. (Beluszky–Győry 2005, 187. p.) A keleti vármegyék (Szepes, Sáros, Zemplén, Gömör, Abaúj-Torna megye) a városi funkciók szempontjából szerényebb szintet képviselő, ugyanakkor fontos oktatási-kulturális központ szerepét betöltő Kassa regionális körzetébe tartoztak. A két fő központon kívül valamennyi közepes nagyságú város rendelkezett a maga kulturális kisugárzásával, az iparosodás és vasútfejlesztés hatására pedig – főként a Vág-völgyi megyékben – fontos iparközpontok alakultak ki (Rózsahegy, Szokolca, Vágújhely, Zsolna). Azokban a megyékben, melyeket kisebb mértékben érintettek az ipari beruházások, ennél fogva a városfejlődés is visszamaradt, kulturális téren a lemaradás jelei figyelhetők meg.

Összegzés

A történeti szakirodalomban Felső-Magyarországnak, Felvidéknek nevezett területet annak korszakoként változó politikai tartalma miatt nem könnyű egységes kritériumrendszerrel leírható régióként kijelölni; földrajzi, kulturális, gazdasági, nyelvi és nemzeti-sajátosságai miatt azonban folyamatosan érvényesültek olyan regionális szempontok, melyek megalapoztak egyfajta felföldi regionális identitást. A térségnek sajátos színezetet adott a 19. században megindult párhuzamos magyar és szlovák nemzetépítési folyamat. A magyar kormányzat egyszerre tartotta fejlesztésre szoruló, elmaradott régióknak, illetve a szlovák nemzeti mozgalom területi bázisának a 16 északi megyét. Ennek megfelelően irányozta meg a térség gazdasági fejlesztését és a magyar nyelvű kulturális és oktatási rendszer regionális megerősítését. Ezzel párhuzamosan a szlovák nemzetépítésben is egyre nagyobb hangsúlyt kapott a saját nemzeti tér kijelölése iránti igény, s a szlovák értelmiségi közbeszédben a 18. század közepétől egyre konzekvensebben volt jelen a „Slovensko” a szlovákok által lakott tér kijelölésére. A párhuzamos, gyakran egymás kiszorítását célzó magyar–szlovák regionális önkép számos konfliktus forrásává vált. A régió egyszerre volt az egymással konkuráló nemzetépítési elképzelések, a modernizációs kezdeményezések, vármegyei provincializmusok, valamint a békés együttélés és az erőteljes integrációs folyamatok színtere.

A 19. században köznévi megnevezésként elterjedt „felvidék” fogalma a század második felében, de még inkább a 20. század elején erős ideológiai-politikai töltetet kapott. Az ezzel egyidejűleg kialakult, etnikai tér értelemben használt „Slovensko” szembeállítás a tulajdonnévvé váló, a kormányzati magyar politikában is megjelenő „Felvidékkel” a magyar és szlovák nemzetépítésről, a dualizmuskori asszimilációs és modernizációs folyamatokról zajló viták középpontjába került. A 20. század eleji államjogi változásokkal a korábban történeti, gazdasági, katonai, domborzati, majd etnoregionális viszonyokkal körülhatárolt Felvidék egészen új értelmezést kapott: a két világháború között „Szlovenszkó” a csehszlovák állam egyik soknemzetiségű tartománya lett, a Felvidék pedig egyre inkább az államhatár és a magyar–szlovák nyelvhatár közé szorult magyar kisebbség magyar többségű etnikai „régijává” kezdett válni.

Az általunk vizsgált tájfogalmak körüli dilemmák ilyenképpen két irányban is módosultak: a „felvidék” rövid ideig egyenlő lett a Magyarországtól Csehszlovákiához került északi területekkel, másrészt viszont „Szlovenszkó” (és persze Ruszinszkó) is csehszlovák közigazgatási egységgé vált. Az 1938-as első bécsi döntés némileg módo-

sította ezt a képet. 1939-ben megjelent Csatár István és Ölvedi János *A visszatért Felvidék* című kötete, a magyarországi lapok pedig sorra közölték *Visszatért a Felvidék* című cikkeiket. (Csatár–Ölvedi 1939, 257. p.) Ebből is látszik, hogy az 1918 után eltelt szűk két évtized alatt a megnevezés kezdett a magyarlakta területekre szűkülni. Találkozunk azonban *Visszatért a Felvidék déli része* kezdetű írásokkal is, tehát nem jelenthető ki kategorikusan, hogy csupán az anyaországhoz visszacsatolt magyar többségű területeket nevezték így; továbbra is élt a Felvidék mint Szlovákia tudat is. Napjainkra jelentése a szlovákiai köztudatban jórészt leszűkül a szlovákiai magyar nyelvterületre, vagyis a jelenlegi Dél-Szlovákiára, Magyarországon azonban ma is gyakran – például az időjárás-jelentésekben – Szlovákia jelentésben használják. (Ugyanakkor a radikális nemzeti olvasatokban megjelent a „Dél-Felvidék” kifejezés is.) A fogalommal tehát továbbra is érdemes óvatosan bánnunk, és figyelembe kell vennünk, mikor milyen kontextusban használhatjuk a Szlovákia, Felvidék, Felföld, Felső-Magyarország fogalmakat.

Irodalom

- Ablonczy Balázs 2000. *Harc a magyar Felvidékért. Európai Utas*, 11. évf. 3. sz.
- A Felvidéki magyar közművelődési egyesület alapszabályai.* Nyitra, Schempek és Huszár, 1884.
- Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/osztrak-magyar/ch17.html#id1040843> (letöltés: 2014. június 9.)
- Beluszky Pál 1987. *A középszintű igazgatás és hazánk térszerkezete.* Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
- Beluszky Pál–Gyóry Róbert 2005. *Magyar városhálózat a 20. század elején.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Bokes, František 1944. *Vývin predstáv o slovenskom území v 19. storočí. Historický sborník*, č. 2., Turčiansky sv. Martin, Matica slovenská.
- Botto, Július 1906. *Slováci – vývin ich národného povedomia.* Turčiansky sv. Martin, Vydanie kníhkupecko nakladateľského spolku.
- Bourdieu, Pierre 1985. Az identitás és a reprezentáció. A régió fogalmának kritikai elemzéséhez. *Szociológiai Figyelő*, 1. sz. 7–22. p.
- Böhm Jakab 1976. A magyarországi főhadparancsnokság 1848 tavaszán. *Hadtörténelmi Közlemények*, 23. évf. 2. sz. 241–289. p.
- Czuczor Gergely–Fogarasi János 1862. *A magyar nyelv szótára.* Első kötet. Pest, Emich Gusztáv Magyar Akadémiai nyomdásznál.
- Csatár István–Ölvedi János 1939. *A visszatért Felvidék.* Budapest.
- Grünwald Béla 1872. Felsőmagyarországi levelek a magyar nemzetiséghez. *Reform*, 3. sz.
- Grünwald Béla 1878. *A Felvidék. Politikai tanulmány.* Budapest, Ráth Mór.
- Dr. Gulyás László 2005. *Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig.* Hazai Térségfejlesztő Rt..
- György Aladár 1885–1902. Felső-Magyarország. In *Az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képben.* <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/osztrak-magyar/ch17.html#id1095110> (letöltés: 2015. augusztus 11.)
- Juhász Dezső 1988. *A magyar tájnévadás.* Budapest, Nyelvtudományi értekezések, 126. sz.
- Katus László 1966. Über die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Grundlagen der Nationalitätenfrage in Ungarn. In *Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1900–1918.* Budapest.

- Katus László 1978. The Status of Ethnic Minorities in Hungary During the Age of Dualism (1867–1918). In Hidas, M. Peter (szerk.): *Minorities and the Law*. Montreal, 17–28. p.
- Keményfi Róbert 1994. A kulturális határok értelmezésének kérdéséhez. In Ujváry Zoltán (szerk.): *Folklor és Ethnographia 85. In memoriam Sztrinkó István*. Debrecen, KLTE, 13–22. p.
- Keményfi Róbert 1998. *A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza*. Gömör Néprajza L, Debrecen.
- Keményfi Róbert 2002. *A gömöri etnikai térmozaik. A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai térszerkezetének változása –különös tekintettel a szlovák–magyar etnikai határ futására*. Komárom–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Keményfi Róbert 2004. *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban. Etnikai és felekezeti terek, kontaktzónák elemzési lehetőségei*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Kőrösy József 1898. *A Felvidék eltöfosodása. Nemzetiségi tanulmányok. Bars és Hont megyék külön lenyomata*. Budapest, Grill Károly Udvari Könyvkereskedése.
- Lajčiak, Ján 2007. *Slovensko a kultúra*. Bratislava, Q111.
- Liszka József 2009. Etnikum a térben –tér az etnikumban. In Liszka József (szerk.): *Interetnikus és interkulturális kapcsolatok Dél-Szlovákiában*. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 15–31. p.
- Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/T/tur%C3%B3cszentm%C3%A1rtoni%20memorandum.html> (letöltés: 2014. június 20.)
- Magyar néprajzi lexikon*. <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/2-209.html> (letöltés: 2014. június 10.)
- Márki Sándor. *II. Rákóczi Ferenc. II. kötet 1707–1708*. <http://mek.oszk.hu/05800/05832/html/2kotet/02.htm> (letöltés: 2014. június 14.)
- Mesároš, Július 1970. Národnostný zápas Slovákov v 2. polovici 19. storočia. In *Acta facultatis philosophicae universitatis Šafarikanae, Prešov*.
- Nagy Mariann 2003. *A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Pajkossy Gábor 2006. *Magyarország története a 19. században*. Szöveggyűjtemény. Budapest, Osiris Kiadó.
- Paládi Kovács Attila 1984. Kulturális határok és kontaktzónák Észak-Magyarországon. In Szabady József–Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon I.* 61–73. p.
- Paládi Kovács Attila 2003. *Tájak, népek, népcsoportok*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Pálffy Géza 1997. Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle*, 2. sz. http://epa.oszk.hu/00600/00617/00001/tsz97_2_palffy_geza.htm (letöltés: 2014. június 9.)
- Pálffy Géza 2011. *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- Pechány Adolf 1885–1902. A felső-magyarországi tótok. In *Az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képbén*. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/osztrak-magyar/ch17s07.html> (letöltés: 2015. augusztus 11.)
- Pozsony Ferenc 2012–2013. A népi kultúra területi tagolódásának vizsgálata. In *Acta Siculica*. 571–580. p.
- Rapant, Daniel 1937. *Dejiny slovenského povstania*. 1-2. Turčiansky sv. Martin, Matica slovenská.
- Szarka László 2008. Felföld, Felvidék, szláv kerület, Slovensko. Adalékok a felföldi magyar–szlovák nemzeti térkijelölés XVIII–XIX. századi történetéhez. In Papp Richárd–Szarka László *A nemzeti tér történelmi reprezentációi*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 143–161. p.

- Szilágyi Sándor: *A magyar nemzet története* <http://mek.niif.hu/00800/00893/html/doc/c400425.htm> (letöltés: 2014. június 13.)
- Tóth József 1997. Régiók a Kárpát-medencében. In Papp Norbert–Tóth József (szerk.): *Európa politikai földrajza*. Pécs, JPTE TTK Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék, JPTE TTK Kiadói Iroda–University Press.
- Török Gábor 1960. Felföldizmus. *Magyar Nyelv*, 56. évf. 216–219. p.
- Varga J. János 2002. Varianten der türkischen Orientierung in Ungarn. Wesselényi-Apafi-Thököly 1663–1683. In Barta János–Papp Klára (szerk.): *The First Millennium of Hungary in Europe*. Debrecen, 208–215. p.
- Vesztróczy Zsolt 2006. „A Felvidék”. Egy szlovák–magyar röpiratváltás az 1870-es években. *Sic Itur ad Astra*. 3–4. sz. 173–208. p.
- Wenzel Gusztáv 1880. *Magyarország bányászatának kritikai története*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala.

ANIKÓ HAJDÚ

UPPER HUNGARY, SOUTHERN SLOVAKIA – VARIANTS OF REGIONALITY

This study examines the characteristics of the area referred to equally in the Hungarian and Slovak discourse during the Dualism as “Felvidék” (Upper Hungary), and from the end of the 18th century, in the Slovak public perception as Slovakia, in Hungarian as the “Tót” nation. Although the area is not easy to mark out as a region according to a coherent system of criteria, there are some continuously prevailing geographical, cultural, economic, linguistic and ethnic characteristics that have substantiated a kind of a highland identity. In the 19th century, the region became the scene of the beginning of a parallel nation-building process of Hungarians and Slovaks, however, the regional self-image of the two nations aimed often at each other’s displacement, had become a source of conflicts. At the beginning of the 20th century, „Upper Hungary” (Felvidék) had gradually become a proper name confronting with „Slovensko” (Slovakia) used in an ethnic sense, therefore during the dualist period, the national space interpretations became focal points of the debates of Hungarians and Slovaks on the nation-building process, and on the assimilation and modernization processes. This study is attempting to resolve the dilemmas around interpretations of space, and, besides presenting the variants of notions connected with space, it also explores the question of regionality.